๑

ขบ

“ขบ” หนึ่งหมายถึงกัด เช่น

“...งู**ขบ**โหงหายง่าย แล่นพิศพ่ายกลัวไกล อ่อนฮา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ชูชก)

“...เสือจรเข้สรรพสัตว**ขบ**มันตายก็ดี ท่านว่ามันเปนทาษนายเงินเอามันไป...”

(พระไอยการทาษ)

“...จึงลุกขึ้นเปิดมุ้งยุง**ขบ** เดินตบไหล่พลางย่องย่อง...”

(บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

“...พี่วานเจ้าดวงใจไนยนา ช่วย**ขบ**นิ้วขนิษฐาให้พี่ชาย...”

(เสภาเรื่องอาบูหะซัน)

ใช้ซ้อนกับ “กัด” เป็น “ขบกัด” ก็มี ดังตัวอย่าง

"...สิงสัตวที่ร้ายแรงคนองฤทธิ์ มาพานพบ**ขบกัด**ตัดชีวิตรพระลูกข้าพาไปกิน เปนอาหาร..."

(มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มัทรี)

ที่เข้าใจทั่วไปหมายถึงใช้ฟันเน้นให้แตก เช่น ขบเมล็ดแตงโม ขบเปลือกถั่ว กัดฟันเพื่อแสดงความอดกลั้น เรียก "ขบฟัน" ดังตัวอย่าง

จึงกล่าวเอาใจมเหสี เจ้าพี่อย่าพรั่นหวั่นไหว
ลูกของเทวัญท่านให้ไว้ แข็งใจ**ขบฟัน**กลั้นทน

(บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

หมายถึงกัดฟันด้วยความโกรธก็มี เช่น

อเนกโยธา อนาวุธเกรียงไกร
ขบฟันคเครียดไหม้ อยู่คครื้นคำรามรณ

(อนิรุทธ์คำฉันท์)

"...เอียวสงโกรธชี้หน้า**ขบฟัน**แล้วว่ากับเกียงจูแหยว่า วันนี้กูจะฆ่าเสียให้ได้..."

(ห้องสิน)

ใช้เข้าคู่กับ "เข่นเขี้ยว" เป็น "เข่นเขี้ยวขบฟัน" ก็มี ดังตัวอย่าง

พิกาศก้องไป ป่าวพวกพลไกร เสนาเสนี
เหาะมาเกลื่อนกล่น แต่ล้วนตัวดี ทหารยักษี **เข่นเขี้ยวขบฟัน**

(สุธนูกลอนสวด)

"ขบเขี้ยว" ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ขบเขี้ยวเคี้ยวเขี้ยวขบฟัน ขี่หมูเขี้ยวตัน
สำแดงนุภาพเดโช

(พระรถคำฉันท์)

มักใช้เข้าคู่กับ “เคี้ยวฟัน” เป็น “ขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน” หมายถึงขบกรามขบฟันอยู่ไปมาด้วยความโกรธ ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น องค์ท้าวคนธรรพ์ยักษา
ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา อสุรา**ขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน**
(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑)

“ขบเขี้ยวเคี้ยวกราม” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ว่าพลาง**ขบเขี้ยวเคี้ยวกราม** คุกคำรามขู่นาฏสาวสวรรค์...”
(บทลครเรื่องพระสมุท)

ใช้เป็น “ขบกราม” หรือ “ขบเหงือก” ก็มี ดังตัวอย่าง

พระยายักษพิโรธแค้น **ขบกราม**
เหม่เหม่มึงบอขาม แข่งอ้าง
เราคือพระกาลตาม ตัดชีพ แลนา
กระทืบบาทมาดมล้าง ไล่ร้นพลตลุย
(โคลงภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์)

“...เต้นหรบ**ขบเหงือก**เหลือกตา แปร้นด่าเสียงอึงคะนึงไป...”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

อาการที่ขบฟันแสดงความเดือดดาลหรือโกรธมาก วรรณคดีใช้ว่า “กระเกรี้ยว” เช่น

"...คุกคามขบฟนน**<u>กระกร้ยว</u>** ล้ยวไล่แล่นแหลนแส่ เลือกเอาแต่ตัวพีพี
พยงป้นนน้นน..."

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ฉกษัตริย์*)*

อาพัทสุระสุรามพุภุญช์ หน้ากริ่มจระกรุน
ก็เคี้ยว**<u>กระเกรี้ยว</u>**กราดกราม

(พระสุธนคำฉันท์)

"จะกรัจจะกราจ" หมายถึงเสียงขบฟันกรอดๆ หรือทำอาการเกรี้ยวกราด
เขียนเป็น "จะกรัดจะกราด" หรือ "จกรัจจกราจ" ก็มี ดังตัวอย่าง

โกรธาดุจไฟจุดเจียว ขบฟันขึงเขียว
<u>จกรัจจกราจ</u>คึกคาม

(สุธนูคำฉันท์)

เม้มริมฝีปากแล้วขบเบาๆ ตามร่างกาย เรียก "ขบเม้ม"
"ขบคั้น" หมายถึงกัดกิน [ใช้แก่สัตว์] ดังตัวอย่าง

"...หรือสิงสัตว์พยัคฆมาในอารัญ พาไป**<u>ขบคั้น</u>**ให้บรรลัย..."

(บทละครเรื่องอิเหนา รัชกาลที่ ๒)

เคี้ยวกิน [ใช้แก่นักบวช] เรียก "ขบฉัน"
เรียกอาหารการกินของนักบวช ว่า "ของขบฉัน"
ขบและเคี้ยว เรียก "ขบเคี้ยว" ดังตัวอย่าง

"...เปรียบประดุจราชไกรสรลับเขี้ยวขัดเล็บมานานแล้ว พอเห็นหมู่มฤคชาติ
ก็อยากจะ**<u>ขบเคี้ยว</u>**เปนกำลัง..."

(ราชาธิราช)

เรียกของกินเล่นที่ไม่เจตนากินให้อิ่ม ว่า “ของขบเคี้ยว”
เรียกผลมะม่วงอ่อนๆ ขนาดหัวแม่มือ ว่า “มะม่วงขบเผาะ”
ทั้งนี้เพราะหมายเอาเสียงเวลาเอาฟันขบดังเผาะ
โดยปริยายเรียกวัยของเด็กหญิงที่เพิ่งเริ่มแตกเนื้อสาว ว่า “วัยขบเผาะ”
ปัจจุบันเป็นสแลงเรียกหนุ่มน้อยหรือเด็กชายที่เริ่มเป็นหนุ่มว่าวัยขบเผาะด้วย
คิดตรึกตรองอย่างหนัก เรียก “ขบคิด”
คิดแก้ปัญหา เรียก “ขบปัญหา”
คิดไม่ออก แก้ไม่ตก [ใช้แก่ปัญหา] เรียก “ขบไม่แตก”
“ขบขัน” หมายถึงน่าหัวเราะ ชวนหัวเราะ
ชื่อลายไทยแบบหนึ่งทำเป็นหน้าอสูรที่ชื่อราหูทำกิริยาขบฟัน เรียก “หน้าขบ”
“หน้าร่าหุ์” หรือ “หน้าราหู” ก็เรียก
เรียกลักษณะหัวโขนที่ทำกิริยาขบฟันบนข่มริมฝีปากล่าง ว่า “ปากขบ”
ลักษณะดีร้ายสำหรับนับตาแต่ละปล้องของไม้ตะพดที่ทำด้วยไม้ไผ่ เรียก “ตะเข้ขบฟัน”
“ขบ” หนึ่งหมายถึงอาการที่ปวดเหมือนมีอะไรบีบหรือกดอยู่ที่ตรงนั้น ดังตัวอย่าง

กำเริบฤทธิพิษสงลงกระดูก จะปิดหยูกยาอย่างไรก็ไม่หาย
ให้**ขบ**ปวดรวดเร้าทุกเพรางาย กระสับกระส่ายสู้ทรงดำรงแรง
(พระอภัยมณี)

“เมื่อยขบ” ก็ว่า
“ขบ” หนึ่งหมายถึงลักษณะของสิ่งที่ยังเข้ากันได้ไม่สนิท ยังปืนหรือเกยกันอยู่ เช่น บานประตูขบกัน
อาการที่เล็บมือเล็บเท้างอกยาวจนกดแทงเนื้อข้างเล็บ เรียกว่า “เล็บขบ”
ครั้งหนึ่งนิ้วหัวแม่มือผมปวดบวมและกลัดหนองเนื่องจากพิษเล็บขบกำเริบขึ้น
พนักงานร้านเสริมสวยค่อยขริบเล็มเล็บทีละเล็กทีละน้อยนุ่มนวลละมุนละไมราวริ้วมะปราง
แต่ทันทีที่ปลายกรรไกรไปสะกิดโดนรอยปริของเนื้ออูมเข้า
เลือดเสียสีขาวข้นที่คั่งอยู่ในแผลก็ทะลักออกมาโดยแรง

เธอทิ้งกรรไกรแล้วรีบใช้นิ้วหัวแม่มือทั้งสองกดเค้นเน้นนิ้วให้หนองออกจนหมดสิ้น

ผมหน้ามืดเหมือนจะเป็นลมและเจ็บปวดรวดร้าวแทบวางวายดุจความตายกวักมือเรียกอยู่ตรงหน้า แต่ก็อุตส่าห์ข่มฟันไว้แน่นด้วยมานะ

ไม่นานนักคู่สงครามระหว่างทุกขารมณ์กับความดิ้นรนให้พ้นทุกข์ก็ยุติลงพร้อมกับเสียงถอนหายใจของผมและเธอ

“--ขอบคุณมากครับ” ผมเอ่ยขึ้นหลังจากปาดเหงื่อที่เปียกโซกบนใบหน้า

“ไม่เป็นไรค่ะ--หนูไม่รู้เป็นไรอาจารย์--ชอบบีบสิวบีบหนองให้คนอื่น” เธอพูดเจื้อยแจ้ว

ผมขนลุกขนพองเมื่อคิดถึงวงจรความตื่นเต้นก่อนบีบสิวและความรู้สึกผ่องใสเมื่อได้บีบบดจนหมดเชื้อของคนเช่นเธอ

“แต่ตัดเล็บให้อาจารย์แล้วไม่ค่อยสนุก--”

“ทำไมล่ะครับ” ผมถามพลางยกนิ้วขึ้นมาเป่าหวังให้ทุเลาปวด

“--ก็เล่นไม่ร้องซี้ดร้องซ้าดบ้างเลยแบบนี้...หนูละเซ็ง”

เผยแพร่เมื่อวันพุธที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

๒

ดาย

“ดาย” หนึ่งหมายถึงว่างเปล่า ไม่มี หมดสิ้น เช่น

“...แม่นกลูกนกหาย แลนา เห็นรงง**ดาย**เปล่าปล่ยว แลนา...”
(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

“...หวัง**ดาย**ดับกันดาร เสร็จสี่ สูญนา...”
(ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง)

“...**ดาย**ดัสกรภินท์ เพิดแพ้...”
(โคลงนิราศทวาย)

“เปล่าดาย” คือว่างเปล่า เช่น

“...แม่กุรุร์จาปน้อยหาย แลนา รงง**เปล่าดาย**ดูปล่ยว แลนา...”
(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

พ่อไปปราบยุคยากเย็น กลับมาจะเห็น
แต่ปรางมณี**<u>เปล่าดาย</u>**

(พระสุธนคำฉันท์)

บมิมีอาวุธทะทาย แต่มือ**<u>เปล่าดาย</u>**
ไชเยศณรงค์รุกราน

(ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕)

“แดดาย” คือเปล่าใจ เปลี่ยวใจ ดังตัวอย่าง

คะนึงแน่พระนลเจียว ธอยู่เดียวก็**<u>แดดาย</u>**
ระกำกรมระทมกาย ระทวยกอบกมลเกรียม
(พระนลคำฉันท์)

“ดายแด” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ทุกที่ใกล้ไกลในโลก ทุกโกรกทุกกรอกซอกหน
หุบเขาเลาน้ำลำชล ปราศผลมุ่งหมาย**<u>ดายแด</u>**
(กนกนคร)

“เสียดาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกเสียใจว่าควรจะได้แต่ไม่ได้หรือควรจะทำแต่ไม่ทำ
“เสียดาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกอยากได้สิ่งที่เสียไปให้กลับคืนมา
“เสียดาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกไม่อยากให้เสียไปโดยไม่ได้ประโยชน์
“เสียดาย” หนึ่งหมายถึงอาลัยถึงสิ่งที่จากไป
สำนวน “รักพี่เสียดายน้อง” หมายถึงตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกอย่างไหนดี แฝงนัยว่าเพราะเห็นคุณค่าในระดับเท่าๆ กัน ดังตัวอย่าง

ถ้าเจ้าจะเอออวยไปด้วยพี่ จะเสียทีไม่ถนัดขัดข้อง
เสมือนหนึ่ง**<u>รักพี่เสียดายน้อง</u>** ถ้ำทองเป็นสุขสนุกสบาย
(บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

“ดาย” หนึ่งหมายถึงโดด เดี่ยว เดียว เช่น

ควรนางสพราศพร้อม ลลอบล้อมบวางวาย
หรือพ่อมาอยู่**<u>ดาย</u>** ในฐานทองระรองรถ
(อนิรุทธ์คำฉันท์)

ชวนประโลมปลอบ เสาวนีย์มิชอบ เชิญเร่งผันผาย
เสด็จสู่ปูรี ดีกว่าอยู่**<u>ดาย</u>** ตูข้าทั้งหลาย ได้พึ่งบาทา
(พระรถคำฉันท์)

“เดียวดาย” คือคนเดียวเท่านั้น แต่ลำพังผู้เดียว ดังตัวอย่าง

“...อันนักสิทธ์ย่อมสถิตอยู่**<u>เดียวดาย</u>** เหมือนนิยายเล่าไว้แต่ไรมา...”
(ลักษณวงศ์)

“ดายเดียว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ควรนางรำเพยวี พัชนีสุบงกช
ปรานีพระเยาวยศ ประทมรถอยู่**<u>ดายเดียว</u>**
(อนิรุทธ์คำฉันท์)

ซ้อน ๔ หน่วย เป็น “โดดเดี่ยวเดียวดาย” ก็มี ดังตัวอย่าง

"...เธอเป็นหญิงชราผ่านความสำเร็จ มีชื่อเสียง แต่วันนี้ต้องใช้ชีวิตอย่าง **โดดเดี่ยวเดียวดาย**เปลี่ยวเหงา..."

(รวมคอลัมน์ของสิทธิรักษ์ ตุลาพิทักษ์ นิตยสารดิฉัน)

วรรณคดีบางเรื่องใช้ "สันโดษดาย" หมายถึงโดดเดี่ยว เดียวดาย ดังตัวอย่าง

"...จะแสนโหยโดยดิ้น**สันโดษดาย** สันโดษเดียวเปลี่ยวกายระกำใจ..."

(โคบุตร)

"...ผู้เดียวเดิน**สันโดษดาย**ในแดนดงพงพนัศแสนกันดาร..."

(มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มหาพน*)*

ใช้ซ้อนกับ "เปลี่ยว" หมายถึงว้าเหว่ เป็น "เปลี่ยวดาย" ก็มี ดังตัวอย่าง

"...ขวัญเอ๋ยอย่าเที่ยวไปไพรพง กลางดงคนเดียวอยู่**เปลี่ยวดาย**..."

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

หรือใช้ซ้อนกับ "เปล่าเปลี่ยว" หมายถึงอ้างว้าง ว้าเหว่ เป็น "เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย" ก็มี ดังตัวอย่าง

ยอกรก่ายนลาตพาดพักตร์ ถวิลถึงน้องรักเสนหา
โอ้พุ่มพวงดวงใจนัยนา จะนิทรา**เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย**

(บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า)

"ดาย" หนึ่งหมายถึงเพิกเฉย ไม่เอาเป็นธุระ เช่น ดูดาย ดังตัวอย่าง

"...โอ้จะทูลสักเท่าใดพระบิดาก็**ดูดาย** ไม่ปริปรายโปรดปรานห้ามทอาจารย์เสียมั่งเลย..."

(กาพย์กุมารบรรพ)

ใช้ซ้อนกับ “ดอม” ภาษาถิ่นล้านนาว่าหมายถึงทิ้ง ปล่อย เปล่า ดาย เป็น “ดูดอมดูดาย” หมายถึงไม่เอาเป็นธุระ ดังตัวอย่าง

บมิควร**ดูดอมดูดาย** ควรถนอมท้าวทาย
ไปสมที่แก้วกัลยา

(สมุทรโฆษคำฉันท์)

“ดาย” หนึ่งหมายถึงง่าย เช่น

พระทวารพึงผูกด้วยมนตร์ ในภพบยล
ผู้ใดจะแก้ได้**ดาย**

(กากีคำฉันท์)

ท้าวตริดำริห์การ บุตรทานแลยิ่งยง
ใหญ่ยากจะปลิดปลง สละได้แต่โดย**ดาย**
(กุมารคำฉันท์)

“ง่ายดาย” คือง่ายมาก ดังตัวอย่าง

ลิงจุ่นงุ่นเงื่องเชื่อง ค่อยกระเตื้องเงื่องคลาคลาน
หางสั้นมันงมงาน จับตัวไล่ได้**ง่ายดาย**
(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง)

“สะดวกดาย” คือสะดวกมาก ดังตัวอย่าง

พรรณพฤกษทรงผล ตละต้นจะอ่อนเอียง
พวงย้อยระย้าเพียง จะเผด็จ**สะดวกดาย**
(อิลราชคำฉันท์)

“ดาย” หนึ่งเป็นคำลงท้ายข้อความแบบเดียวกับ แล นา นั้นแหละ เท่านั้น เช่น

“...คือพระธาตุแท้จริงแล้ เอาลุกมาแต่ลงกาทวีปพู้นมา**ดาย**...”
(จารึกวัดศรีชุม)

“...ผิอุปมาไปดังมหาไพชยนต์ปราสาทนั้น**ดาย**...”
(จารึกวัดพระยืน)

“...เหตุสัพพัญญูพระพุทธเจ้า จากับด้วยมหาอานนท์ทำนายว่า ลูกศิษย์กูตถาคตจักมาอยู่ที่นี้พอ ๕๐๐ ตนนั้นแท้แล ว่าดั่งนั้น**ดาย**...”
(ตำนานสิงหนวัติกุมาร)

“ดาย” หนึ่งหมายถึงถากถางให้เตียน เช่น

“...กวาดแผ้วแบกหามเป็นโกลา ถากทาย**ดาย**หญ้าอยู่เป็นควัน...”
(บทละครเรื่องดาหลัง รัชกาลที่ ๑)

“...พระถากทาย**ดาย**หญ้ารักษาผัก เย็นแล้วตักน้ำรดทุกพรรณผล...”
(สิงหไกรภพ)

ถนนพุ่งผ่านลานไร่กะหล่ำปลีที่เลลิบลับซับซ้อนสุดม่อนดอยกับความหนาทึบของฝนในเวลาบ่ายใกล้เย็นวันนั้น

ม้าเหล็กพันธุ์ขับเคลื่อนสี่ล้อรุ่นเก่าแบบมีคันโยกเกียร์สองชุดไต่ความคดเคี้ยวลาดชันจากยอดภูสู่เมืองปลายน้ำยวมอย่างเร่งร้อน

ม้งหนุ่มผู้กุมบังเหียนม้าแก่ตัวนั้นขับเคี่ยวรุนแรงกับดวงตะวันและวางเดิมพันด้วยชีวิตเหมือนว่าโลกนี้ไม่มีความตาย

แล้วหลุมโคลนตรงเงาทึบสีเทาของโตรกผากับลำแสงสั่งลาครั้งสุดท้ายก็เป็นฝ่ายชนะ --ม้าแก่เสียหลักและลื่นไถลลงไหล่ทางอย่างน่าโมโห

“ไม่ได้ใช้เกียร์ต่ำเหรอ” สายตรวจนายหนึ่งถามอย่างสงสัย “--ที่มันอยู่ข้างๆ เกียร์ปรกตินะ”

เขาหมายถึงเกียร์ขับเคลื่อนสี่ล้อที่ช่วยเพิ่มแรงฉุดลากให้รถยึดเกาะถนนด้วยระบบถ่ายกำลัง

“มะได้ใช้คับ--ผมเสียดายคับ”

“--เสียดาย เสียดายอะไรวะไอ้น้อง” น้ำเสียงนั้นทั้งงุนงงทั้งสงสัย

“ผมกะจะให้มันพังเป็นอันๆ ไปคับ--“

หนุ่มน้อยตอบการถามไถ่แล้วชี้แจงอย่างขลุกขลักในลำคอ

“--ใช้พร้อมกันมันเสียดายคับ!”

เผยแพร่เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

๓
ซ่อง

“ซ่อง” หนึ่งหมายถึงร้องสรรเสริญ เปล่งเสียงร้องพร้อมๆ กัน ดังตัวอย่าง

“...บวงสรวง**ซ่อง**เซทุกเวลา รักษาศีลด้วยช่วยอุดหนุน...”
(บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

เขียนเป็น “ส้อง” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...อัศจรรย์ลั่นโลกย์ทั้งจักรวาฬ เทว**ส้อง**สาธุการถวายพร...”
(นิพานวังน่า)

“ซ่อง” หนึ่งหมายถึงอาการเดินช้าๆ ค่อยๆ ย่อง ดังตัวอย่าง

“...ค้อนหอยค่อยคุ้ยดิน เดิน**ซ่อง** มองแฮ...”
(โคลงนิราศสุพรรณ)

“ซ่องซ่อง” ก็ใช้ ดังตัวอย่าง

"...เห็นยางเจ่าเซาจับคอยสับปลา นกกระสา**ซ่องซ่อง**ค่อยย่องเดิร..."
(นิราศพระประธม)

"ซะซ่อง" ก็ว่า ดังตัวอย่าง

"...เอาอกแหวกไว้ช่อง เดอร**ซะซ่อง**ก่อนไท้..."
(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

เขียนเป็น "ซซ่อง" ก็มี ดังตัวอย่าง

"...เถ้าก็ตระโหมดมุ่งเมอล ตกตีนเดอร**ซซ่อง**..."
(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์จุลพน)

"ซ่องแซ่ง" หรือ "กระซ่องกระแซ่ง" หมายถึงอาการเดินเหยียบไม่ถนัด เดินทรงตัวไม่อยู่เพราะอ่อนแรง ดังตัวอย่าง

"...คลานออกมาจากห้องเดิน**ซ่องแซ่ง** สิ้นเรี่ยวแรงยืนหันให้ฟั่นเฝือ..."
(พระอภัยมณี)

"ซ่อง" หนึ่งหมายถึงประชุม
เขียนเป็น "ส้อง" ก็มี ดังตัวอย่าง

พระมาคฤโฆษเรื้อง แรงบุญ ท่านนา
ทุกทั่วดินบนเกรง กราบเกล้า
พระเสด็จแสดงคุณ ครองโลกย ไส้แฮ
เอกกษัตร**ส้อง**เฝ้า ไฝ่เห็นขอเห็น
(โคลงยวนพ่าย)

“ซ่องสุม” หมายถึงรวมคนให้มาร่วมกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังตัวอย่าง

“...เราคิดว่าจะ**ซ่องสุม**ผู้คนตั้งแข็งเมืองขึ้นทำศึกแก่ฮั่นอ๋อง แล้วชิงเอาเมืองเอ๊กเอี๋ยงแลเมืองห้ำเอี๋ยงให้จงได้...”

(ชิดก๊กไซ่ฮั่น)

โดยปริยายหมายถึงมั่วสุมกันอยู่มากๆ ดังตัวอย่าง

“...โจโฉเห็นว่ายังมีทหาร**ซ่องสุม**อยู่ ก็คิดตกใจกลัว จึงให้ทหารกลับถอยหนี...”

(สามก๊ก)

หมายถึงสะสม รวบรวม ก็มี เช่น

“...ขอท่านจงเลิกทัพกลับไปฝึกหัดทหารและ**ซ่องสุม**เสบียงอาหารให้บริบูรณ์...”

(เลียดก๊ก)

ยังแต่สมุดตำรับใหญ่ พื้นแต่หัวใจพระคาถา
กูจัดแจง**ซ่องสุม**แต่หนุ่มมา หวงไว้จนชราไม่ให้ใคร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

วรรณคดีบางเรื่องใช้ “ทรสองทรสุม” ออกเสียงว่า /ทอระสองทอระสุม/ หมายถึงประชุมกัน ดังตัวอย่าง

“...งอกงามพรรณรายรอง ดู**ทรสองทรสุม**ผกา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน*)*

แอบซ่อนชุมนุมกันอยู่เพื่อรอโอกาส เรียก “ซ่องชุ่ม” ดังตัวอย่าง

"...เที่ยวตั้งกอง**ซ่องซุ่ม**อยู่มากมาย บรรดานายที่มาพบสมทบกัน..."
(สิงหไกรภพ)

"ซุ่มซ่อง" ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ให้แต่งแบ่งกองรายเรียง **ซุ่มซ่อง**มองเมียง
ทุกทางอันช้างไปมา
(อุเทนคำฉันท์)

"ซ่องเสพ" หรือเขียนเป็น "ส้องเสพ" มีสองนิยาม
หนึ่งหมายถึงคบหากัน เข้าเป็นพวกเดียวกัน ดังตัวอย่าง

มีลูกไม่รับเลี้ยง หลักฐาน
เมียแต่งหาเหตุพาล หลีกลี้
ส้องเสพสุราบาน ลักเล่น เบี้ยแล
สี่สิ่งเป็นลักษณ์ชี้ เช่นโก้ตามสมัย
(โคลงโลกนิติจำแลง)

อีกหนึ่งหมายถึงร่วมประเวณี ดังตัวอย่าง

กูใช่หญิงสามานย์หมาย จะ**ส้องเสพ**ชาย
ผู้อื่นอันใช่สวามี
(ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๔)

"ซ่อง" หนึ่งหมายถึงที่ชุมนุมซึ่งได้โน้มน้าวชักชวนผู้คนที่หลบหนีไปอยู่ตามป่าดงให้มาอยู่ด้วยกันเพื่อเป็นกำลังแผ่นดินในเวลาต้องการ
อักขราภิธานศรับท์ ให้นิยามว่า

"...**ซ่อง**, สุม, คือเปนชื่อที่เขาตั้งเกลี้ยกล่อมคนไม่ให้จรบาทไปบ้านอื่นเมืองอื่น, เหมือนอย่างบ้านซ่องในดงนั้น..."

ดังตัวอย่าง

"...บ้างก็อพยพหลบหลีกราชการหนีไปเข้า**ซ่อง**ซุกซ่อนอยู่ป่าดงก็มีมาก เพราะเจ้าหมู่มูลนายใช้สอยตรำตรากไม่ผ่อนปรน ไพร่จึงขัดสนทนมิได้..."

(พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒)

จะกล่าวถึงนายเดชกระดูกดำ อยู่บ้านถ้ำตั้งกองเป็น**ซ่อง**ใหญ่
ได้เป็นที่หมื่นหาญชาญไชย เป็นหัวไม้มีฝีมือเลื่องลือชา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เรียกการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้มาอยู่เป็นหมวดเป็นกองกันเช่นนั้นว่า "จัดซ่อง" หรือ "ตั้งซ่อง" เช่น

"...พระราชทานขันเงินแก่สมิงภักดีสีชรินทร์ และพระราชทานผ้าเสื้อถ้วนทุกคนแล้ว ให้ขึ้นไป**จัดซ่อง**ละว้าทั้งปวง ได้สกรรจ์อพยพคน ๖๐๐..."

[พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)]

ถึงอำเภอที่วังวังเวงสวาดิ เห็นเรือนราษฎร์บ้านป่าหาคนหาย
เขา**ตั้งซ่อง**เกลี้ยกล่อมไพร่หนีนาย ฝ่ายพี่กล่อมตรอมรักไม่ยอมคืน
(เพลงยาวมัสการพระบรมธาตุ นิราศไปตรัง)

นางผีเสื้อเหลือโกรธพิโรธร้อง มา**ตั้งซ่อง**ศีลจะมีอยู่ที่ไหน
ช่างเฉโกโยคีหนีเขาใช้ ไม่อยู่ในศีลสัตย์มาตัดรอน
(พระอภัยมณี)

“ซ่อง” คำเดียวก็ว่า ดังตัวอย่าง

> “...แล้วจึ่งมีพระราชกำหนดให้นายกองทหารอาสาทั้งปวงคุมพลเป็นหลายกอง ยกออกไป**ซ่อง**คนซึ่งซ่านเซ็นอยู่ในป่า แล้วยกเป็นกองโจรคอยก้าวสกัดตีโดยทางข้าศึกจะยกมา อย่าให้ออกลาดหากินได้สะดวก...”
>
> *(พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม)*

ผู้เป็นใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้าซ่อง เรียก “นายซ่อง” ดังตัวอย่าง

นายเรือนใหญ่อยู่เหย้า เรือนตน
นายซ่องเป็นใหญ่คน ลูกบ้าน
ท้าวพระยาใหญ่กว่าชน ในเขต แดนนา
นักปราชญ์ใหญ่แปดด้าน ทั่วด้าวทิศา
(โคลงโลกนิติ)

นอกจากนี้ “ซ่อง” ยังหมายถึงย่านชุมนุมชน ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า

ระเบียบจัดท้องที่ในการปกครองแบบเดิม แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ เมือง บ้าน ซ่อง

“ซ่อง” เป็นที่คนแรกไปตั้งรวบรวมกันอยู่ ยังไม่เป็นปึกแผ่น

“บ้าน” เป็นที่ซึ่งคนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ประจำเป็นปึกแผ่นแล้ว แต่ราษฎรปกครองกันเอง

“เมือง” รวมที่หลายบ้านมีรัฐบาลและโรงศาลปกครอง

ปัจจุบันยังปรากฏคำ “ซ่อง” ในชื่อหมู่บ้านตำบลให้อนุชนใช้ศึกษาภูมินามวิทยา (toponymy) หลายต่อหลายแห่งทั่วสยามประเทศ

เมื่อเสียง /ซ/ และเสียง /ช/ สลับกันได้ ดังตัวอย่าง

> “...ในสองข้างทางท่อง ยัง**ซ้นนซ่อง**วงกาจล...”
>
> *(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์วนประเวศน์)*

“ซ้นนช่อง” เท่ากับ “ชั้นช่อง” คือเป็นชั้นและเป็นช่อง

“บ้านช่อง” จึงเป็นคำเดียวกับ “บ้านซ่อง” หมายถึงที่อยู่อาศัย

เช่นถ้อยคำสำนวนว่า

ตึกกว้านบ้านช่อง ตึกรามบ้านช่อง ถิ่นฐานบ้านช่อง บ้านช่องข่องแขว บ้านช่องคลองแคว บ้านช่องห้องหอ บ้านช่องห้องหับ บ้านช่องเหย้าเรือน ภูมิฐานบ้านช่อง เรือนชานบ้านช่อง เรือนร้านบ้านช่อง โรงร้านบ้านช่อง ฯลฯ

ต่อมามักใช้หมายถึงที่มั่วสุมกันลับๆ เช่น ซ่องการพนัน ซ่องโจร ซ่องนางโลม ซ่องโสเภณี ฯลฯ

“--หายไปไหนตั้งนานบ้านช่องไม่กลับ”

เขาถามหลังจากเห็นหน้าเพื่อนผู้คลั่งไคล้ศิลปะการต่อสู้อย่างจอมยุทธ์ในนวนิยายกำลังภายใน

“มึงกลับมาเพื่อนก็หายห่วง! มึงไม่กลับมากูหรือใครก็ไม่ห่วง!” เพื่อนอีกคนยักไหล่และพูดยียวน

“อามิตตาพุทธ--เราอยู่ในป่ามาพักใหญ่”

ยอดวีรบุรุษพูดเนิบนิ่งเหมือนหลวงจีนวัดเส้าหลินบนเทือกเขาซงซาน

“คงซุ่มฝึกเพลงหมัดเมฆา--”

“--หรือบาทาไร้เงา”

ผู้เยี่ยมยุทธส่ายหัวแล้วพูดแผ่วเบา

“--เราหลง”

เผยแพร่เมื่อวันพุธที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

๔
เหนียว

“เหนียว” หนึ่งหมายถึงไม่เปราะเปื่อยยุ่ย ดึงขาดยาก แกะออกยาก แยกออกจากกันยาก เช่น

“...แล้วนางตีที่ตรงน่องนั้นสองแปะ เข้ากอดแกะยุดยื้อทำมือ**<u>เหนียว</u>**...”
(พระอภัยมณี)

ดินที่เปียกน้ำแล้วจะมีความยืดหยุ่น เรียก “ดินเหนียว”

ข้าวที่หุงหรือนึ่งแล้วเม็ดจะเหนียวติดกัน เรียก “ข้าวเหนียว”

เรียกพืชผลที่มีเนื้อนุ่มและเหนียวอย่างข้าวเหนียวว่าข้าวเหนียวด้วย เช่น สาเกข้าวเหนียว ข้าวโพดข้าวเหนียว มะตาดข้าวเหนียว

ขนมทำด้วยแป้งข้าวเหนียว คลุกมะพร้าวขูด โรยน้ำตาลเคี่ยวและข้าวตากคั่ว เรียก “ขนมเหนียว”

“หนับ” “หนึก” หรือ “หนึบ” หมายถึงเหนียวหรือแน่น

เหนียวและมีเนื้อแน่นด้วย เรียก “เหนียวหนึก” “เหนียวหนึบ” “เหนียวหนับ” หรือ “เหนียวหนึบหนับ”

ลักษณะที่ผมหรือขนสัตว์ติดแน่นเป็นปมเหนียวสางไม่ออก เรียก “สังกะตัง” “ตัง” คำเดียวก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ที่ทำขนคอม้าเหนียวเปน**ตัง**ในราตรี, และทำใช้เกศีสาวผู้คร้านเปนตังเหนียว...”

(โรเมโอและจูเลียต)

“เหนียว” หนึ่งหมายถึงมีลักษณะเป็นยางจนใช้ติดสิ่งอื่นได้ ดังตัวอย่าง

“...เหลวเหลวกวนง่ายสบายใจ เร่งไฟคนเคี่ยว**เหนียว**เข้าทุกที...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

มีลักษณะเหนียวติดมือ เรียก “เหนอะ” “เหนอะหนะ” “เหนียวเหนอะ” หรือ “เหนียวเหนอะหนะ” ดังตัวอย่าง

“...ตรอมกระมลกรมหนอง **เหนอะ**เนื้อ...”

(โคลงนิราศวัดสมุหประดิษฐ์)

“...คือมะทรางยางเหนียวเคี้ยว**เหนอะหนะ** ถ้าแม้นจะรับประทานให้หวานคล่อง...”

(กลอนนารีรมย์)

โดยปริยายหมายถึงอาการที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น เหงื่อออกจนเนื้อตัวเหนอะหนะไปหมด

“เหนียวตัว” ก็ว่า

เรียกลักษณะของเหลวที่ข้นเป็นยางเหนียวๆ อย่างยางที่หล่อเมล็ดมะตูม ว่า “ยางมะตูม” ดังตัวอย่าง

“...เคี่ยวให้น้ำตาลแต่พอเปน**ยางมะตูม** เอาถั่วที่กรองไว้เทลงในน้ำตาล กวนไปจนเหนียว...”

(ตำราแม่ครัวหัวป่าก์)

มักใช้เรียกไข่ที่ต้มหรือทอดยังไม่สุกดี ไข่แดงมีลักษณะเป็นยางเหนียวๆ ดังตัวอย่าง

ถ้าต้มสุกเสียสิ้นก็กินจืด ต้มเป็นยืดเยอะ**<u>ยางมะตูม</u>**ตัก
กินกับเข้าสิ้นชามสักสามพัก แล้วก็มีน้ำหนักตลอดคืน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สำนวนครูแจ้ง)

"...ไข่เจียวอีกอย่างหนึ่งที่ควรเราจะทำกินได้เอง คือเจียวข้างล่างสุก อ่อนอย่างไข่เจียวฝรั่ง...ข้างในเปน**<u>ยางมะตูม</u>** สำหรับกินเวลาเช้าอร่อย..."

(ไกลบ้าน)

เหนียวๆ ลื่นๆ เรียก "เลือก" หรือ "เลือกๆ" เช่น ฝักกระเจี๊ยบต้มแล้วเป็นเลือกๆ
"เมือก" หรือ "เมือกๆ" ก็ว่า เช่น ล้างปลาให้หมดเมือก
ภาษาไทยถิ่นใต้ว่า "เมลือก" ออกเสียง /เมฺลือก/ หมายถึงน้ำเมือก
"หนืด" หมายถึงเหนียวข้นเป็นยางยืด
ข้นและเหนียวจนขาดจากกันยาก เรียก "เหนียวหนืด"
โดยปริยายใช้เรียกคนตระหนี่ถี่เหนียวมาก
"เหนียว" หนึ่งหมายถึงหวงไว้ไม่อยากให้ง่ายๆ
มักใช้ "ขี้เหนียว" หรือ "ขี้เหนียวขี้แน่น" ดังตัวอย่าง

แต่ตัวยายมี**<u>ขี้เหนียว</u>** ว่องไวใช้เปรียว
ข้าขอเลี้ยงตัวข้าเอง

(ฉันท์เยาวพจน์)

"ตระหนี่ถี่เหนียว" หรือ "ตระหนี่เหนียว" ก็ใช้ ดังตัวอย่าง

"...อนิจจาน้ำใจมิใช่ชีด เป็นคนตืดเต็มที**<u>ตระหนี่เหนียว</u>**..."

(เพลงยาวตำนานหวย ของนายกล่ำ)

โบราณใช้ “เหนียวเตียว” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...**<u>เหนียวเตียว</u>**, ตระหนี่นัก, ขี้ตืด, คือคำพูดเปนความเปรียบคนตระหนี่ไม่ให้ของใคร, เขาว่าคนนั้นเหนียว, แต่เตียวเปนคำสร้อย...”

(อักขราภิธานศรับท์)

ขี้เหนียวอย่างไม่ยอมให้อะไรแก่ใครง่ายๆ เช่น ซื้อผลไม้หลายร้อยแถมส้มสองลูก เรียก “กระดูก”

ถ้าขี้เหนียวมากกว่าขั้น “กระดูก” เช่น ซื้อผลไม้เกือบพันบาทแถมเงาะลูกเดียว เรียก “กระดูกขัดมัน”

“เหนียวแน่น” หนึ่งหมายถึงแน่นแฟ้น มั่นคง ดังตัวอย่าง

“...ชาวเมืองทั้งปวงครั้นแจ้งดังนั้นที่เป็นคนหนักแน่นสุภาพเรียบร้อยและที่

<u>เหนียวแน่น</u>กับคนสัตย์ซื่อก็ชอบอัชฌาสัยสรรเสริญว่าดี...”

(เลียดก๊ก)

“แน่นเหนียว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ปะรักใหม่ได้ควบรวบสองเกลียว เข้า**<u>แน่นเหนียว</u>**กระหนาบรักทำชักแช...”

(นิราศชมตลาดสำเพ็ง)

“เหนียวแน่น” หนึ่งหมายถึงไม่ยอมใช้จ่ายหรือเสียทรัพย์ง่ายๆ
ไม่ยอมใช้หนี้ง่ายๆ เรียก “เหนียวหนี้”
สำนวน “ขี้ไม่ให้หมากิน” หมายถึงขี้เหนียวมาก
เรียกลักษณะที่ทำป้องกันไว้เผื่อไว้ ว่า “กันเหนียว” หรือ “เผื่อเหนียว”
“เหนียว” หนึ่งหมายถึงผิวหนังทนทานต่อศัสตราวุธ ฟัน แทง หรือยิงไม่เข้า ดัง

ตัวอย่าง

<u>เหนียว</u>กายกายอยู่สู้	คงอา วุธแฮ
กายเปราะเหมาะสาตรา	รุกรุ้ง
ใจเหนียวย่อมเหนียวสมา	ธิมั่น มีเอย
เปราะจิตรความคิดฟุ้ง	ซ่านสิ้นสัมปชัญญ์
	(โคลงอุภัยพากย์)

“หนังเหนียว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ฟันต้องไม่ระคายเท่าปลายเล็บ	เนื้อเหน็บ**<u>หนังเหนียว</u>**คงทน...”
	(บทละครเรื่องดาหลัง รัชกาลที่ ๑)

โดยปริยายหมายความว่าตายยาก

“ทำไมถึงกินไม่หมด!” เสียงครูจวงจันทน์แหวใส่เด็กชายอ๊อด

“มะ-มะ-มันเหนียวครับ” เด็กชายตอบตะกุกตะกัก

ครูจวงจันทน์หยิบหมูทอดในถาดหลุมตรงหน้าเด็กชายเข้าปากและเคี้ยวกลืนลงคอต่อหน้าเด็กทุกคนที่กำลังช็อก

“ไม่เห็นจะเหนียว!!!” ครูผู้เป็นหัวหน้าแผนกครัวของโรงเรียนประกาศอีกครั้ง

“กะ-กะ-ก็-ชะ-ชะ-ชิ้นนั้น--”

“ทำไม? ชิ้นนั้นมันทำไม?” เธอตวาดแล้วใช้ปลายเล็บแคะเขี่ยเศษหมูที่ติดฟันอยู่ก่อนกลืนลงไปอีกครั้ง

“--ผมเคี้ยวแล้วคายไว้ครับ”

หลังวิสัชนาประสาซื่อเป็นเสียงกรีดร้องของครูจวงจันทน์

เผยแพร่เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

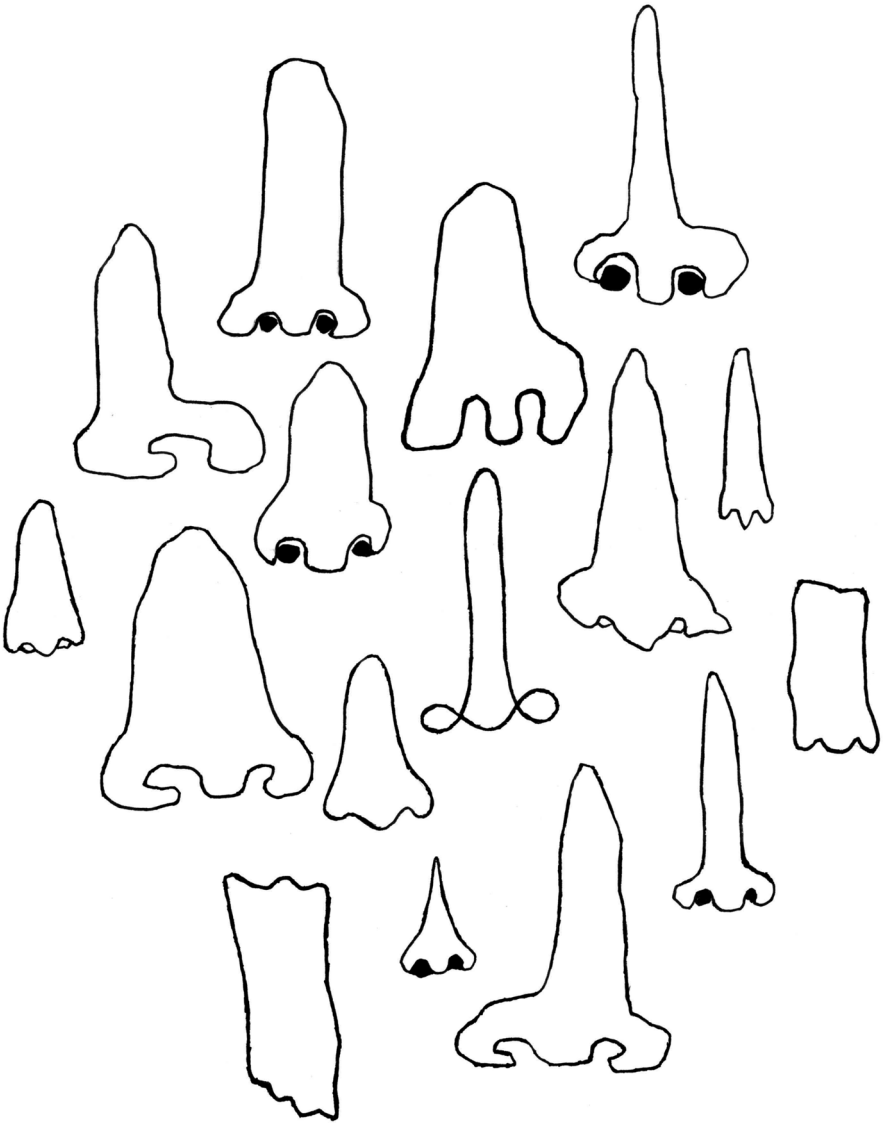

๕
จมูก

“จมูก” คืออวัยวะสำหรับดมกลิ่นและหายใจเข้าออก ดังตัวอย่าง

“...ฆานรูปนั้น คือ **<u>จมูก</u>**อันแต่งดมให้รู้รสทั้งหลายฯ...”
(ไตรภูมิพระร่วง)

ยืมมาจากศัพท์ “จฺรมุ๎ะ” ออกเสียงว่า /จฺรอโมะห์/ ของกัมพุชพากย์
แต่เนื่องจากพยัญชนะ /จ/ ไม่อาจกล้ำกับ /ร/ ได้สนิทในภาษาไทย
เราจึงละเสียง /ร/ แล้วออกเสียงเป็น /จะหฺมูก/ และเขียนเป็น “จมูก”
ส่วนของจมูกที่มีลักษณะเป็นสันเรียก “ดั้ง” “ดั้งจมูก” หรือ “สันจมูก”
แกนกลางระหว่างช่องจมูก เรียก “ขื่อจมูก”
กระดูกจมูก เรียก “โครงจมูก”
ช่องกลวงภายในจมูก เรียก “โพรงจมูก”
ส่วนยอดของจมูก เรียก “ปลายจมูก”
ด้านข้างทั้งสองของปลายจมูก เรียก “ปีกจมูก”
ร่องระหว่างจมูกกับริมฝีปากด้านบน เรียก “ร่องจมูก”
จมูกมีรูปทรงสัณฐานหลากหลาย

จมูกที่ปลายร่นขึ้นไป เรียก “จมูกรั้น”
จมูกที่ปลายยุบหรือแบนผิดปรกติ เรียก “จมูกบี้”
จมูกที่ปลายยุบหรือแบนลงเล็กน้อย เรียก “จมูกฟิบ” หรือ “จมูกฟีบ”
จมูกที่ยุบหรือแบนลงไป เรียก “จมูกแฟบ”
“เฟ็ด” เป็นคำเก่า หมายถึงแฟบ หด สั้น
จมูกที่มีลักษณะเช่นนั้น โบราณเรียก “จมูกเฟ็ด” ดังตัวอย่าง

“...เล่าเจี้ยงได้ฟังก็แลดูเตียวสงเห็นรูปร่างต่ำเตี้ยสีสะรีดังผลมะตูม **จมูกก็เฟ็ด**
ฟันก็เสี้ยม...”

(สามก๊ก)

“...แล้วตีอ้ายดูก**จมูกเฟ็ด** ฟันตาสายขายเป็ดบ้านตึกแดง...”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

จมูกที่เห็นแนวสันชัดเจน เรียก “จมูกเป็นสัน”
จมูกที่สันเด่นจนดูพุ่งออกมา เรียก “จมูกโด่ง” ดังตัวอย่าง

“...บ้างหูยานฟันยาว**จมูกโด่ง** บ้างก้นโต่งต่ำเตี้ยเสียราศี...”
(ปาจิตกุมารกลอนอ่าน)

จมูกที่สันไม่อยู่ในแนวตรง เรียก “จมูกคด” หรือ “จมูกเบี้ยว”
จมูกที่ปลายโค้งและม้วนเข้า เรียก “จมูกงุ้ม”
จมูกที่ปลายโง้งขึ้น เรียก “จมูกงอน”
จมูกที่ปลายยื่นหรือยกขึ้นจนเห็นเด่นชัด เรียก “จมูกเชิด”
จมูกที่รูจมูกกว้างมาก เรียก “จมูกบาน”
จมูกที่ใหญ่กว่าปรกติ เรียก “จมูกโต”
จมูกที่ยาวกว่าปรกติ เรียก “จมูกยาว”
จมูกที่ตรงกลางสันแฟบแบน เรียก “จมูกหัก”

จมูกที่ปลายกุดขาดหรือสั้นเข้า เรียก “จมูกด้วน”
จมูกที่มีช่องทะลุเข้าไปตรงใต้จมูก เรียก “จมูกโหว่”
จมูกที่ริมบางส่วนหายไป เรียก “จมูกแหว่ง”
จมูกที่ริมขาดออกมาก เรียก “จมูกวิ่น” ดังตัวอย่าง

“...เอาแล้วนะฉะเชือดเลือดแดง **<u>จมูกแหว่งโหว่วิ่น</u>**สิ้นทุกคน...”
(บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

“คัดจมูก” หมายถึงรู้สึกแน่นในจมูก
“โล่งจมูก” หมายถึงรู้สึกว่าหายใจสะดวก
“เตะจมูก” หมายถึงโชยมาให้ได้กลิ่นอย่างแรง
“ติดจมูก” หมายถึงยังรู้สึกได้กลิ่นอยู่
สำนวน “จมูกไว” หมายถึงได้กลิ่นไว ได้ข่าวเร็ว
สำนวน “จมูกมด” หมายถึงไหวตัวหรือรู้ตัวทันเหตุการณ์
บางทีใช้เข้าคู่กับ “หูผี” เป็น “หูผีจมูกมด” หมายถึงรู้เรื่องอะไรได้เร็วทันท่วงที ดังตัวอย่าง

“...บุราณว่า**<u>หูผีจมูกมด</u>** มันรู้หมดอย่างที่ในใจถวิล...”
(พระอภัยมณี)

สำนวน “จูงจมูก” หมายถึงถูกเขาชักนำไปโดยไม่ใช้ความคิดของตน ดังตัวอย่าง

“...เขา**<u>จูงจมูก</u>**หม่อมไปฤาไร หม่อมผัวเจ้าลงไปทำวุ่นวาย...”
(บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

สำนวน “พึ่งจมูกคนอื่นหายใจ” หมายถึงอาศัยผู้อื่นมักไม่สะดวก
“ยืมจมูกคนอื่นหายใจ” หรือ “เอาจมูกผู้อื่นมาหายใจ” ก็ว่า
สำนวน “ยื่นจมูก” หมายถึงเข้าไปเสือกในเรื่องที่ไม่ใช่ธุระของตน
สำนวน “ลูบหน้าปะจมูก” หมายถึงทำอะไรเด็ดขาดไม่ได้ เพราะเกรงจะไปกระทบ

กระเทือนพวกพ้อง

สำนวน “เหยียบจมูก” หรือ “เหยียบจมูกเสือ” หมายถึงกล้าท้าทายอำนาจ

โดยปริยายเรียกสิ่งที่ยื่นออกมาคล้ายจมูกว่า “จมูก” ด้วย เช่น จมูกข้าว จมูกซุง จมูกบันได จมูกเล็บ

โบราณเขียนเป็น “จรหมูก” ออกเสียงว่า /จะระหฺมูก/ ก็มี ดังตัวอย่าง

“...**จรหมูก**หักคดเคี้ยว ฟนนงอกข้ยวเสมอหมู...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร)

เขียนตามเสียงพูดเป็น “ตมูก” ออกเสียงว่า /ตะหฺมูก/ ก็พบ ดังตัวอย่าง

“...ได้ยินเหม่งลุกเขย่งจนเซซวน **ตมูก**ด้วนมือด่างสีข้างปม...”

(เพลงยาวตำนานหวย ของนายกล่ำ)

วรรณคดีมักเรียกจมูกว่า “นาสิก” หรือ “นาสา” ดังตัวอย่าง

ทำนอง**นาสิก**ไท้ คือเทพนฤมิตไว้

เปรียบด้วยขอกาม

(ลิลิตพระลอ)

นาสาเสียว**นาสา** ทราบคนธาสุคนธา

ชิวหาและชิวหา เสวยรสสารสาสมร

(อนิรุทธ์คำฉันท์)

“ฆาน” ก็ใช้ ดังตัวอย่าง ดังตัวอย่าง

ชื่นฉมสุคนธ์ชลธาร อบอวนยวน**ฆาน**

ตระหลบตระเล้าเสาวคนธ์

(ประทุมวดีคำฉันท์)

"ลมฆาน" คือลมหายใจเข้าออก โบราณใช้เป็นนิมิตพยากรณ์การเดินทาง ถ้าลมขัดว่าร้าย ถ้าลมคล่องสบายว่าดี ดังตัวอย่าง

ยกมามาท่าข้าม แขวงปราณ
ปราณประหลาด**<u>ลมฆาน</u>** พี่ข้อง
แลว่านุชทรมาน หมองสิ่ง ใดแม่
ทุกข์โรคหรือจักร้อง ร่ำไห้หาเรียม
(โคลงนิราศนรินทร์)

"นัตถุ์" ออกเสียงว่า /นัด/ หมายถึงจมูก
ยาผงใช้เป่าเข้าจมูก เรียก "ยานัตถุ์" ดังตัวอย่าง

"...บ้างเป่า**<u>ยานัตถุ์</u>**บ้างนวดฟั้น ช่วยกันแก้ไขวุ่นไป..."
(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑)

"...ได้**<u>ยานัตถุ์</u>**ติดพิมเสนพออ่อนอ่อน เอาเล็บช้อนสูดสร่างสว่างหน้า..."
(นิราศเกาะจาน)

ภาษาถิ่นล้านนาเรียกจมูกว่า "ดั้ง"
"ดั้งบืด" คือจมูกบาน
"ดั้งแพบ" คือจมูกแฟบ
"ดั้งแม็บ" หรือ "ดั้งแหม็บ" คือจมูกยุบ
"ดั้งซิ้ง" "ดั้งแซว" "ดั้งโซ้ง" หรือ "ดั้งโก่ง" คือจมูกโด่ง
ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า "ดั้ง" เหมือนล้านนา
"ดั้งแหมบ" คือจมูกบี้
"ดั้งปื่ง" คือจมูกบาน
"ดั้งโม" คือจมูกโด่งจมูกใหญ่

“ดังวึก” คือจมูกแหว่ง
ถ้าแหว่งอย่างกลาง เรียก “ดังวาก”
แหว่งนิดหน่อย เรียก “ดังวึก”
จมูกเชิด เรียก “ดังเบิด” หรือ “ดังเหิน”
ภาษาถิ่นใต้เรียก “หมูก” หรือ “หมุ” (ภูเก็ต, พังงา)
“หมูกทรุด” คือดั้งจมูกหัก
“หมูกอี้” หรือ “หมูกแหบ” คือจมูกบี้
หลังเรียนออนไลน์ลุงคนหนึ่งรีบทบทวนบทเรียนให้หลานชั้น ป.๕ ฟังอีกครั้งกันลืม
“สรุปว่า ‘ดั้ง’ กับ ‘จมูก’ เหมือนกันนะ”
“แต่ ‘จมูกหัก’ กับ ‘ดั้งหัก’ ไม่เหมือนกัน?”
หลานชายที่ยังนอนไขว่ห้างอย่างสบายอารมณ์สวนคำขึ้นทันทีแล้วเล่นลิ้นต่อ
“เหมือน ‘ตูด’ กับ ‘ก้น’ ก็คนละอย่าง”
“ยังไง?”
“อ้าว!--” เด็กน้อยผุดขึ้นมานั่งขัดสมาธิ “ก็ก้นมันเอาไว้ ‘นั่ง--แบบนี้”
พูดแล้วก็ขยับยกโยกก้นตัวเองซ้ายทีขวาที
“--ส่วนตูดมันก็เอาไว้ ‘ขี้’ ไงลุง!”

เผยแพร่เมื่อวันพุธที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔